

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.5>

Volume 7/3

2023 p. 75-90

TÜRK-İSLÂM ŞEHİRİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE ZİRÂİ FAALİYETLER

AGRICULTURAL ACTIVITIES IN THE TURKISH-ISLAMIC CITY HERÂT DURING THE TIMURID PERIOD

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ*

ÖZ

Bu çalışmada ticari, askeri ve göç yollarının kesiştiği önemli bir noktada yer alarak Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olan ve pek çok hâkimiyetin idaresi altına giren Afganistan'ın Herât şehrinin sahip olduğu stratejik konumu dikkate alınarak Timurlu iktidarında ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde iktisadi hayatın en önemli amillerinden olan tarımsal faaliyetler konu edilmiştir. Bu doğrultuda Timurluların Herât'taki ziraî faaliyetleri ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Özellikle de Timurluların Herât şehrindeki ziraî faaliyet ve reformları kaynaklara yansıyan şekilde ele alınmıştır. Yapılan bu ziraî faaliyetlere dair çalışma sahasını teşkil eden eserlerdeki ifadeler büyük oranda irdelenmiştir.

Konusu Herât şehrinde Timurlular döneminde iktisadi hayatın en önemli unsuru kabul edilen ziraî faaliyetler olan bu çalışmanın amacı; ülkemizde Herât şehrindeki hâkimiyetlerin siyasi faaliyetlerine dair pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen iktisadi hayata dair çalışmalar sınırlılık arz etmekte olduğundan bu hususta dönemin müellif ve çağdaş kaynakların verdiği bilgiler ışığında bir bütünlük ortaya koyarak Herât şehrindeki ekonomik hayata dair açıklayıcı bilgilere yer vererek Timurlu idarecilerinin şehirdeki hâkimiyet devrine göre tarımsal politikayı tespit etme gayretidir. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada araştırmacıların alana dair daha önce kaleme alınan eserleri inceleyerek buralarda yer alan bilgileri çalışmalarında kullandıkları yöntem olan nitel araştırma yöntemi doküman deseni kullanılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen veriler bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Afganistan, Herât, Timurlular, Tarım*

---

* Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, E-mail: soylemezusufziya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4356-3271, Malatya/ Türkiye.

ABSTRACT

In this study, taking into account the strategic location of the city of Herat in Afghanistan, which is one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization, located at an important point where commercial, military and migration routes intersect, and which came under the administration of many dominations, the economic life in the conduct of economic activities during the Timurid rule is examined. Agricultural activities, which are among the most important factors, are discussed. In this regard, the agricultural activities of the Timurids in Herat are discussed under separate headings. In particular, the agricultural activities and reforms of the Timurids in the city of Herat are discussed as reflected in the sources. The expressions in the works that constitute the field of study regarding these agricultural activities have been examined to a great extent.

The aim of this study, whose subject is agricultural activities, which were considered the most important element of economic life in the city of Herat during the Timurid period; Although many studies have been carried out on the political activities of the dominions in the city of Herat in our country, studies on the economic life are limited, and by presenting an integrity in the light of the information provided by the authors of the period and contemporary sources, we present explanatory information about the economic life in the city of Herat, according to the period of dominance of the Timurid administrators in the city. It is an effort to determine agricultural policy. In the study prepared in this context, the qualitative research method document pattern was used, which is the method used by researchers in their studies by examining the previously written works on the field. In the conclusion section of the prepared study, an evaluation was made in the context of the data obtained.

Keywords: *Afghanistan, Herât, Timurids, Agriculture*

Giriş

Türkistan coğrafyasında Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Afganistan'ın Herât şehri¹ Herîrûd² Nehri tarafından sulanan Herîrûd Vadisi'nin verimli topraklarının bulunduğu coğrafyada konumlanmaktadır. Şehir, Türkistan, İran

¹Hudu'l-Alâm'da çok güçlü bir şehristan, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir yerleşim yeri olarak ifade edilen Herat şehri (**Hudud al-Alam, The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D.**, (ing. çev. V. Minorsky), London 1937, s.103) ile ilgili bilinen en net bilgi İslam ordularının Horasan'a yöneldikleri dönemde bölgenin en mamur şehri olmasıdır. Bkz. İbrahim b. Muhammed Istahri, **Kitab-ı Mesalikü'l Memalik**, (çev. M. J. De Goeje), Leiden 1967, s.263-267; İbn Havkal, **Suretü'l Arz**, (çev., M. J. De Goeje), Leiden 1967, s. 264vd.

²Çok eski bir tarihe sahip olan Herât (Herirud) Nehri Gûr sınırlarından çıkıp bu bölgeyi sulamaktadır. Kaynağını kuzeydeki yaklaşık olarak altı bin metre yükseklikteki Kûh-i Bâbâ Dağları'ndan alan ve iki kolu bulunan bu nehir, Devletyâr köyü yakınından geçerek Kûh-i Siyâh ve Kûh-i Sefid dağ silsilelerini kuzeyden güneye büyük bir duvar gibi yarmaktadır. Resul Pûyân, **Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayeti Herat**, Meşhed 1388, s. 60vd; Vasiliy Viladimiroviç Barthold, **"Herat ve Herirud Boyu" İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27**, 1973, s.179; Bu nehrin bir kolu verimli ovalardan geçip bugünkü Afganistan'ın Herât şehri ve İran'ın Meşhed'i arasında sınır teşkil eden, diğer kolu ise Türkmenistan ve İran arasında sınır vazifesi görmektedir. Dar bir vadiye sahip olan bu alanın toprakları verimlilik açısından zengindir. Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevî, **Tarihname-yi Herat**, Tahran 1373, s. 25vd.

ve Hindistan üçgeninde yer alması hasebiyle siyasi, askeri, ticari ve göç yollarının da üzerinden geçtiği bir nokta olup doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özelliğini bölgede hâkimiyet tesis eden devletlere vererek Timurlulara kadar pek çok hâkimiyetin ana karargâhını oluşturmuştur.³

1370 yılında Semerkand merkez olmak üzere Maverâünnehr ve Horasan topraklarında kurulmuş olan Timurlular Devleti, kurucusu Emir Timur ile birlikte hâkimiyet sahasını geniş bir alana yayma imkânı bulmuştur. Emir Timur, Çingiz Han'ın vefatından sonra Asya'yı idaresi altında toplamayı başaran ve han olma hakkının Çingizli nesline ait olması gerektiği düşüncesiyle hanlık dışı unvanları kullanarak meşru hükümdarlık kurmayı başarmıştır.⁴ Nitekim O, 1370 senesinde Semerkand'ı ele geçirdikten sonra hâkimiyetini soylu birine dayandırma gereği duyduğundan Moğol soyundan Suyurgatmış'ı tahta oturtmuş ve hâkimiyetini güçlü bir noktaya getirmeyi amaçlamıştır.⁵ Devletin kurulmasının ardından Çingiz Han gibi cihan imparatoru olma idealiyle bir taraftan doğu ve güney yönünde Türkistan'dan Çin ve Hindistan'a, diğer taraftan batıda Anadolu'dan Ortadoğu'ya düzenlediği seferlerle bu ideale ulaşmayı arzu etmiş olan Emir Timur, pek çok noktayı idaresi altına almayı başarmıştır. Onun hâkimiyeti altına aldığı önemli noktalardan biri de Herât şehridir. Emir Timur tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Timurlular Devletinde yeni bir kimlik kazanan Herât şehri, söz konusu hâkimiyet döneminin sonuna kadar mirzaların yetişerek tecrübe kazandıkları bir merkez olmasının yanı sıra siyasi, askeri ve ticari pek çok seferin düzenlendiği, elçilik heyetlerinin kabul gördüğü, pek çok imar faaliyetlerinin yapıldığı bir merkez olurken Şahruh'un iktidarı ile birlikte de devletin yeni başkenti olmuştur. Oluşan zemin açısından Semerkand'ın ardından devletin yeni başkenti olan Herat, Şahruh'un iktidarından Hüseyin Baykara'nın idaresinin sonuna kadar iktisadi hayatın şekillenmesinde belirleyici bir noktaya dönüşmüştür.⁶ Bu bağlamda Timurlular döneminde Herât şehrinde ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak hissedilmesinde sahip

³G. Le Strange, **The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Cenral Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur**, New York 1873, 407; Neslihan Durak, "*Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler*", **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Ankara 2013, 2780vd; Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2000, s.1vd.

⁴Şerefüddin Ali Yezdi, **Zafername**, (çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013, s.98; Nizameddin Şami, **Zafername**, (çev. Necati Lugal), Ankara 1987, s.73; Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandi, **Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn**, (be etemam-ı Abdul Hüseyin Nevayi), Tahran 1382, s.165vd; Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2007, s.183vd; Hayrunnisa Alan Akbiyık, "*Timurluların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*", **Bilig XXX**, 2004, s.151.

⁵Hayrunnisa Alan, "*Timurlular*", **Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi**, (Haz. Ahmet Kanlıdere- İlyas Kemaloğlu), İstanbul 2020, s.408.

⁶Tacü's Selmani, **Tarihname**, (nşr. İsmail Aka), Ankara 1988, s.72vd; Hasan Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006, s.24, 46vd; Kübra Tütmez, "*Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 6/1**, 2019, s.139; Neslihan Durak, "*Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi*", **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armağan**, İstanbul 2008, s.253vd; Meryem Doygun, "*Hocend Müdafaaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik*", **Tarih Araştırmaları Dergisi, C.40, S.70**, s.170-189.

olduğu konum, Herirud Vadisinin zengin toprakları üzerinde yer alması, stratejik açıdan önemli olan ticaret yollarının şehirden geçmesi gibi pek çok faktör etkili olmuştur. Ayrıca Timurluların idari ve askeri merkezi olmasının yanı sıra ekonomik anlamda da Semerkand'taki devlet hazinenin yanı sıra devletin ikinci hazinesinin de Herât'taki İhtiyareddin Kalesinde bulunması buraya ekonomik açıdan ayrı bir güç katmıştır. Bu açıdan Timur'un Herât'ı kontrolü ile başlayan süreç ondan sonra gelen Timurlu mirzalarının iktidarları sürecinde şehrin ekonomisinin temel dinamikleri olan tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret gibi unsurlar buranın ekonomik hayatına önemli katkılar sağlarken zirai faaliyetler önemli bir yer ihtiva etmiştir. Hazırlanan çalışma özellikle de Şahrüh ile birlikte devlete başkentlik yapmış olan Herât'ın Hüseyin Baykara'nın idaresinin sonuna kadar Timurluların şehirdeki tarımsal faaliyet ve reformları incelenmiştir.⁷

Herât Şehrinde Tarımsal Faaliyetler ve Yapılan Reformlar

Zengin tarım potansiyeli ile Horasan'ın en önemli noktası olan Herât son derecede gelişmiş kentsel kültürü ile de ön plana çıkmaktadır. Tarımsal kalkınma koşullarına sahip Horasan'ın kentsel vahalarından olan özellikle de Herirud Vadisinin zengin topraklarında kurulan bu şehir en eski dönemlerden itibaren ziraât faaliyetleri ile bilinmekteydi. Şehirde çoğunlukla bağ (bahçe) terimi ile ifade edilen nispeten küçük ve sulanabilir arazilerde genellikle duvarlarla çevirili bahçelerde meyve ve sebze yetiştirme ile başlayan tarımsal faaliyetler, Timurlular döneminde etki alanı genişleyen ve sistematik yaklaşımlarla yeni bir boyut kazanmıştır.⁸Bu durum tarım ürünlerinin pek çoğunun yetiştirilerek satıldığı Herât şehrinin iktisadi durumunda güçlü olmasına yol açarak tarım arazilerinin sürekli ekilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda tarımın yapılmasındaki en önemli kaynak olan Herirud Nehri ve kollarını iyi değerlendiren Timurlular bu nehir üzerine pek çok sulama kanalları inşa ederek Herât başta olmak üzere Horasan'ın iktisadi kalkınmasına en büyük katkıyı sunmuşlardır.⁹

Timurlu dönemi tarihçileri Herât'taki ekonomik faaliyetler üzerinde yoğun olarak durarak şehrin zengin ekolojik ortam ile meyve çeşitliği bakımından şehrin bolluğu ve

⁷Ghulam Mohammad Asım-TetsuyaAndo, "A Study On Cisterns In The Herat Old City, Afghanistan", **Journal of Architecture and Planning (Transactions of AIJ)**, January 2020, s.787; Mohsin Rahmeti, "Evza-yı İktisadi-yi Horasan der Ahd-ı Sultan Ebu Said Güregen", **Peşuheşname-yi Tarih-i İctimai ve İktisadi II**,1394, s.83vd.

⁸Maria Eva Subtenly, **Timurids in Transition Tuco-Persian Acculturation in medieval İran**, Leiden 2007, s.116; Tuba Kalkan, "Sultan Şahrüh Döneminde Herât Ekonomisi", **The Journal of Academic Social Science Studies II**, 2015, s.526; Christine Moelle-Karimi, **The Pearl in its Midst Herat and the Mapping of Khurasan (15th-19 th Centruies)**, Wien 2014, s.15vd; Maria Eva Subtenly, "The Timurid Legacy: A Reaffirmationand a Reassessment", **Cahiers' Asie centrale 3/4**, 1997, s.11vd; Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi III/II**, 2020, s.460vd; Ensar Macit, "Timurlularda Yeme İçme Kültürü", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi V/I**, 2022, s. 163vd.

⁹Tuba Kalkan, **a.g.m**, s.528vd; Resul Puyan, **a.g.e**, s.59vd; Terry Allen, **Timurid Herat**, Weisbaden 1983, s.36vd.

verimine dair ifadeler kullanmışlardır.¹⁰ Bu açıdan zengin yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının olduğu Herirud Vadisinin üzerinde yer alan Herât şehrinde, Herirud Nehri ile birlikte onun güneyinde yer alan Yezdan, Haşrud, Musakala, Farahrud, Rud-i Farsi Nehirleri ile Herât şehrini Gur'a bağlayan ve tuzlu suyu ile bilinen Kutel Nehri şehrin tarımsal faaliyetlerinin yapılmasında en önemli rolü üstlenirken, bunların dışında Rud-i Edreskan, Rud-i Keruh, Rud-i Kebkan (Gugan), Rud-i Köşk (Kuşk) nehirleri de Herât'ta tarımsal faaliyetlerin yapılmasında önem arz etmektedirler.¹¹ Yukarıda ismini zikrettiğimiz su kaynakları ve onun üzerinde inşa edilen sulama kanalları şehrin ziraâ faaliyetlerinin temel unsurları olmuştur.¹²

Ziraâ faaliyetlerin yapılmasında en önemli ağı oluşturan sulama kanallarının yanı sıra Herirud Nehrinin zenginliğe bağlı olarak suyun pek çok noktaya taşınmasıyla yapılan bağ ve bahçe tarımı vesile ile Herât merkezli bütün Horasan topraklarında ekonominin canlılık kazanmasında Timurluların vesile olduğunu ifade etmeliyiz.¹³ Bu açıdan verimli arazisi ile pek çok ürünün yetiştiği Herât şehrinde buğday, arpa, pirinç, fasulye, mercimek, pamuk, gül, kavun ve karpuz gibi tarım ürünün yanı sıra en eski kaynaklarda da zikredilen üzüm, elma, nar, incir ve fıstık bahçelerinin de yoğun olduğu bilinmektedir. Çağdaş kaynakların Herât'a gelen Çinli seyyahlara dair naklettiği ifadelerle göre şeker kamışı buradan diğer bölgelere yayılmışken, tıpta kullanılan Şeytantesi bitkisi ile bademin de şehirde yoğun yetiştirilerek ihraç edildiği görülmektedir. Yetiştirilen bu ürünler şehrin iktisadi anlamda güçlü olmasını sağlamış bu durum tarım arazilerinin boş bırakılmayarak sürekli kullanımına sebebiyet vermiştir.¹⁴

Horasan bölgesinin en önemli merkezlerinden olan Herât şehri ve buraya bağlı olan küçük idari merkezlerde yetişen tarımsal faaliyetlere dair Hafız Ebru, şehrin "*meyvelerin envai çeşidinin bolca yetiştiğini özellikle de meyve üretiminde üzüm, elma, fıstık, kişniş ve cevizin bol olduğunu ve burada yaklaşık yüz çeşit üzümün yetiştiği*" belirtirken ayrıca Herât'a bağlı yerleşim yerlerinden İsfizar, Fuşenc, Cam ve Yahyabad'da pek çok bağ¹⁵ ve bahçe bulunduğunu, buralarda meyve üretimi yoğun bir

¹⁰Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.15vd; Maria Eva Subtelny, "*The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment*", **Cahiersd'Asie centrale** 3/4,1997, s.11vd.

¹¹Resul Puyan, **a.g.e.**, s.22-34.

¹²G. B. Malleson, **Herat: The Granary and Garden of Central Asia**, London 1880, s.36vd; Maria Eva Subtelny, **a.g.m.**, s.116; Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.528.

¹³Mustafa Şahin, **Orta Çağda Herat Bölgesi (Gazelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013, s.197vd.

¹⁴Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.530.

¹⁵Timurlular döneminde Herat'ta ve dışında inşa edilen bağ ve bahçelerin boyut ve şekil özellikleri için bkz., Warwick Ball, "*The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herat*", **İstituto Italiano per l'Africa e l'Oriente** 31/1/4, Aralık 1981, s.79vd.

şekilde yapıldığını ve de tarımsal üretimde de tahıllar ön plana çıktığını ifade etmektedir.¹⁶

Başta pamuk ve üzüm olmak üzere pek çok ürün ile tanınan Herât'ta Timurlu idaresi ile birlikte imar faaliyetlerine bağlı olarak bahçeler, sulama kanalları vs. gibi tarımı geliştirmek için pek çok yapı inşa edildiği özellikle de Timur'un "hiçbir toprak parçasının boş bırakılmamasını emrettiği ve fethedilen bölgelerden insanların bu noktalara getirilerek toprakları işlemelerini istediğini" bilinmektedir.¹⁷Getirilen bu nüfus yerleşim birimlerinin de ortaya çıkmasına ve de tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ ziraât faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasına kolaylık sağlayan önemli bir hususta pazarlama usulünün kolay olmasıdır.¹⁹ Bu açıdan Herât halkının gelirleri ziraat ve ticaret eksenini üzerindedir.²⁰

Herât'ın başkent olmasından sonra ise nüfus ve siyasi münasebetlerin artışına bağlı olarak ziraât üretiminin eksik kaldığı durumlarda bir kısım ihtiyaçlar Merv başta olmak üzere diğer şehirlerden temin edilmekteydi. Herât başlı başına pek çok ürünün yetiştirildiği bir şehir olmasına rağmen ülkenin diğer noktalarından ürünlerin getirilip satılması arazinin verimine rağmen ihtiyacın çokluğunu göstermesi açısından da önemlidir.²¹

Emir Timur (1370-1405), Herât'ın idaresini Kertler²²'den aldıktan sonra imar faaliyetlerinin yanı sıra iktisadi anlamda da işlevselliği olan çalışmalar yapmıştır. Gerek Emir Timur gerekse de ondan sonra iktidara gelen mirza ve devletin ileri gelen beyleri de ülkenin çeşitli noktalarında yaptıkları faaliyetler ile Timur'un seferleri sonrasında

---

¹⁶Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan "Herat"*, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369, s.10vd; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1507)*, İstanbul 2007, s.308vd; Christine Moelle-Karimi, *a.g.e.*, s.16

¹⁷İsmail Aka, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1*, (Yayına Hazl. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "XV. Yüzyılın ilk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticari faaliyetler", Ankara 2005, s.64vd; İsmail Aka, *Şahrüh ve Zamânı (1405-1447)*, Ankara 1994, s.205; İsmail Aka, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2*, (Yayına Haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century", Ankara 2005, s.9vd

¹⁸Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.119; A. A. Semenov, "Nekotorye dannye po ekonomik eimperii Sultana Khusein-Mirzy (1469-1506)", *Izvestiia Otdeleniia obshchestvennykh nauk AN Tadzhikskoi SSR/4*, 1953, s.69-82

¹⁹Mustafa Şahin, *a.g.t.*, s.200

²⁰Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru*, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380, s.14; Tuba Kalkan, *a.g.m.*, s.526; Christine Moelle-Karimi, *a.g.e.*, s.16vd

²¹Vasilij Viladimiroviç Barthold, "Herat ve Herirud Boyu" *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27*, 1973, s.182; Resul Puyan, *a.g.e.*, s.59vd

²²Kertler'e dair bkz., İqtıdar Husam Sıddıqı, "Kert", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2022, s.297

yıkılan yerleri yeni bir düzene koyarak ziraî ve iktisadi hayatın sağlam temellere dayandırdığı bir düzen kurarak devlete önemli katkılar sağlamışlardır.²³

Emir Timur'un iktidarında tarımda reformist yaklaşımlar üst seviyede yürütülürken bu durum vergilendirme sisteminin de düzenli bir çalışmayı beraberinde getirmiştir.²⁴ Timur, saltanatı döneminde halkı ziraata teşvik ederek vergilendirme usullerindeki kuralları düzenlemiştir. O, bazı dönemlerde vergileri indirerek onların borçlarını affetmiştir. Bunu 1395'te Semerkand halkının vergi borçlarını affederken hâkimiyeti altındaki diğer noktalarda da tarımsal alanlara yönelik düzenlemelerle örnekleyebiliriz. Timur bu reformist çalışmalarda özellikle arazileri abâd hale getiren herkesi ilk yıl vergiden muaf tutarken, ikinci yıl toprak sahibinin isteğine bağlı bırakmış ve üçüncü yıldan itibaren de sistematik olarak bayındır hale getirilen topraklardan vergiler almıştır. Bu usul ile tarımsal alanlar artarken iktisadi hayatta güçlendirmişti. Timur'un Semerkand başta olmak üzere yaptığı düzenlemelerden ilerleyen dönemlerde Herât şehri de nasibini almış önemli değişimler yaşamıştır.²⁵

Herât hâkimiyetine kadar pek çok sulama kanalı yaptıran Timur, 1381'de Horasan'ı ele geçirmesinin ardından buradaki ziraî faaliyetleri canlandırmak gayesi ile devletin ileri gelen beylerine de sulama kanalları yapmalarını emretmiştir. Bu durum Herât'taki tarımsal faaliyetlere de yeni bir canlılık kazandırmıştır.²⁶

Timur tarafından Herât şehrinin idaresine getirilen oğlu Şahruh da imar faaliyetlerinde bulunmasının yanında ekonomik potansiyeli yüksek olan bu şehirde pek çok atılım başlatmıştır. O, babasının ölümünden sonra tıpkı onun gibi hiçbir yerin boş bırakılmayarak ekilmesini emretmiştir.²⁷

Timur'un vefatının ardından ise hâkimiyet sahası ilk dönemlerde dar olup Horasan'ı aşamayan Herât hâkimi Şahruh (1407-1447), 1409 yılında Badgis'e yönelerek Horasan'ın imarını buyurmuş bu durumdan ise en önemli değişimi Herât şehri yaşamıştır. Şahruh ile birlikte merkezi idarenin de Herât'a taşınmasıyla şehirde tarımsal faaliyetler bağlamında önemli faaliyetler yürütülmüştür.²⁸ Yine Şahruh'un Herirud

²³İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 1991, s.123; İsmail Aka, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "Timurlular", Ankara 2005, s.223vd; İsmail Aka, *a.g.m*, s.7; Muhammed İslam Afzali, **Herat der Ahd-ı Timuriyan**, Afganistan 1389, s.22vd.

²⁴Jurgen Paul, "The Rise of The Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herat", **Afghanistan's Islam From Conversion to the Taliban** (ed. Nille Green), California 2017, s.71vd.

²⁵Muhammed İslam Afzali, **Herat der Ahd-ı Timuriyan**, s.22vd; Terry Allen, **Timurid Herat**, Weisbaden 1983, s.42vd.

²⁶İsmail Aka, *a.g.e*, s.123.

²⁷İsmail Aka, *a.g.e*, s.205; Kasım b. Yusuf Ebu Nadır Herevi, **İrşadu'l-Ziraa**, (be ethemam-ı Muhammed Meşiri), Tahran 1346, s.197; İsmail Aka, *a.g.m.*, s.66; Fatime Bukendi, "Evza-yı İktisadi-yi İran der Asr-ı Şahruh Timuri", **Rüşt-ü Amużeş-i Tarih II**, 1379, s.18vd.

²⁸Tacü's Selmani, *a.g.e*, s.72vd; İsmail Aka, *a.g.m.*, s.64vd; İsmail Aka, *a.g.e*, s.206; Terry Allen, *a.g.e*, s.40vd; A. Yakubosky-Nina Viktorovna Pigolskaya, **Tarih-i İran Ez Dovran-ı Bastan Ta Sede-yi Hecdehom**, (Frs. nşr. Kerim Kişaverzi), Tahran 1354, s.447vd.

Nehri üzerine kurulan sulama kanallarını yeniden tamir etmesi ve Murğab boyunca da yeni kanallar inşa ettirmesi Horasan'da Herât merkezli tarımsal faaliyetlerin yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Herât'ta bahçelerin ziraât diğer tüm faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasının temel taşları olan sulama kanallarında da Herât'taki Dilgüşa Kanalı önemli bir yer arz ederken bunun dışında kaynakların Nehr-i Genci, Nehr-i Ömermaman, Nehr-i Abuka, Nehr-i Kilkumar, Nehr-i Şeyh Ebu Said, Nehr-i Şeyh Ali, Nehr-i Devletşah-ı Candar, Nehr-i Gülmagan, Nehr-i Kala Cenger, Nehr-i Hasan Candar, Nehr-i Alaeddin, Nehr-i, Nevruz, Nehr-i Buhdan, Nehr-i Memduh Hoca, Nehr-i Ali Melik olmak üzere pek çok sulama kanalı tarımsal faaliyetlerde önemli bir yer ihtiva etmektedir. Bu kanallar ile birlikte yine Şahruh'un emirlerinden Emir Firuzşah ve Alike Kükeltaş'ın İncili ve Hıyaban kanallarını restore ederek kullanıma açtıkları da bilinmektedir.²⁹

Tarihi kaynaklar “Şahruh döneminde Herât'ta özellikle pamuk, pirinç, kavun ve tahıl üretiminden bahsederken şehir halkının yiyecek ve giyeceklerini tarımsal üretiminden sağladığını, tarlarından 1/100 oranında mahsul aldıklarını” ifade etmektedirler.³⁰ Yine XV. yüzyılda Herât'taki Timurlu sarayına Asya'nın pek çok noktasına giderek görev yapmış ve oralara dair son derecede önemli bilgiler veren Chen Ch'eng adlı Çinli elçinin Herât hakkında şehirde hasadı bol olan pek çok meyve bahçesinin bulunduğunu, kendisinin bundan çok etkilendiğini nakletmektedir.³¹

Şahruh döneminde Timurlu hükümdar ve idarecileri üretimin artması için sürekli teşvik edici çalışmalar yaparken devletin görevlileri de bu çalışmalara bizzat katılmışlardır. Bu bağlamda Emir Alike Kükeltaş, Emir Musa ve Ali Şekani gibi kişilerin görevlendirmesi iktisadi hayatın düzene girmesi için yapılan faaliyetlerinin önem düzeyini göstermektedir. Dönemin kaynakları “Mirza Şahruh'un emirlerinden Alike Kükeltaş'ın bir yılda ektiği tohumun yüz bin harvar (eşek yükü) olduğunu ve bizzat onun idaresinde işlediği tarım arazilerinden senede yüz bin harvar mahsul aldığını” kaydetmiştir. Her harvar iki yüz kırk dokuz kg olduğuna göre bu ürünlerin yirmi dokuz bin ton olduğunu ifade edebiliriz. Bu durum öte taraftan emirlerin dahi ziraatla ilgilenmesi onların devlet devletten sadece maaş almaktan ziyade kendi geçimlerini başka noktalardan sağladıklarını göstermesi açısından önemlidir.³²

²⁹İsmail Aka, **a.g.m.**, s.65vd; A. Zeki Velidi Togan, “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III/2**, 1949, s.525; Mustafa Şahin, **a.g.t.**, s.206vd.

³⁰İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; Vasilij Viladimiroviç Barthold, **a.g.m.**, s.182.

³¹Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.118vd; Bu elçilik heyeti hakkında daha geniş malumatlar veren Gülçin Çandarlıoğlu Çin İmparatoru Yong-lo'nun 12 Ekim 1413'te Sultan Şahruh'a gönderdiği elçi Chen Ch'eng'in sunduğu rapora dair geniş ifadeler kullanır. Geniş bilgi için bkz., Gülçin Çandarlıoğlu, **Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri Chen Ch'eng Elçilik Raporu**, İstanbul 1995, s.53vd; Felica J. Hecker, “A Fifteenth-Century Chinese Diplomat in Herat”, **Journal of the Royal Asiatic Society 3/1**, Third Series, 1993, s.85vd.

³²Şahabeddin Hafız Ebru, **Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan “Herat”**, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369, s.10; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.65vd; A. Zeki Velidi Togan, **a.g.m.**, s.525.

İspanyol seyyah Ruy Gonzales Clavijo Semerkand'a yaptığı ziyaret esnasında Şahruh'un Herât ve Meşhed'e yaptığı bahçelere dair ifadeler kullanırken Mirza Alaüddeve başta olmak üzere diğer mirzaların da Herât'ta inşa ettiği bahçelere dair ifadeleri nakletmiştir. Ona göre yapılan bu bahçelerden en ihtişamlı olanı Herât'ta yer alan Bağ-ı Zağan'dır.³³

Şahruh'un vefatının ardından yaşanan taht mücadelelerine müteakip başa geçen Mirza Ebu Said dönemi (1451-1469) ziraî politikaları Herât başta olmak üzere pek çok noktada olumlu etkiler bırakmış, halkın refah düzeyini yükseltmiştir. Kendisinden önceki Timurlu sultanları gibi O'da Herât'a sulama kanallarının yapılmasını, bu vesile ile ziraî faaliyetlerin gelişerek halkın refah düzeyinin artması için çalışmıştır. Bu dönemde ülkenin pek çok noktasında ekonomik refahın olduğunu, tarımın yoğun bir şekilde yapıldığını, ahalinin tarıma teşvik edildiğini ve sulama kanallarının açılması için ciddi çaba harcandığı bilinmektedir.³⁴

Toprakların iktisadi hayata kazandırılmasına önem veren Ebu Said'in 1459'da Herât yakınlarındaki Niretu Kalesine geldiğinde Dilebah mevkiinde yer alan verimi yüksek arazilerin işlenmesi, ekilebilecek her noktanın ekilmesi ve bunun içinde halka tohum ile öküz verilmesini emrettiğini, bu süreçte devletin ahaliyi tarım ile uğraşmaya teşvik ettiğini, kalenin çevresinde hazır hale getirilen arazilerde tarım yapıldığını ve Hacı Hasan Ambardar isminde birisinin de kalenin idaresine getirildiği bilinmektedir. Bu durum Ebu Said'in tarımsal üretime ve buna bağlı olarak halkın refahına verdiği önemi göstermektedir.³⁵

Ebu Said döneminde Herât'ta inşa edilen kanallarla ilgili olarak onun şehrin güneyinde dört fersah³⁶ uzunluğunda Cuy-ı Sultani adında kanal inşa ettiğini, yine Gazirgah mevkiinde yer alan tarımsal alanlar, bağ ve bahçelerin sulanması için Saksalman köyüne kadar altı fersah uzunluğunda sulama kanalı ve de Ebu Said'in veziri Hacı Kudbeddin Simnani'nin 1469'da Herât'ın kuzey doğusunda dört fersah mesafeli bir kanal inşası için çalıştığını, bu kanalın Herât'ın kuzeyini bayındır hale getireceğinden buraya ayrı bir ehemmiyet verdiği bilinmektedir. Açtığı kanallar vasıtasıyla Hacı Kudbeddin Simnani'nin Horasan'da her yıl yedi bin yük tohum ektirdiği ve 1468 yılında Herât'ın kuzeydoğusunda açtırdığı dört fersah uzunluğundaki kanal sayesinde de pek çok yeri

(Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369.

³³Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.131; Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.528.

³⁴Hayrunnisa Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.142vd.

³⁵Hayrunnisa A. Akbıyık, *"Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları"*, **Bilig 30**, 2004,s.160vd.

³⁶Fersah; üç mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denildiği Kamus-ı Osmani'de kayıtlı iken, İran'da atın normal yürüyüş ile bir saatte gittiği mesafe karşılığında kullanılmakta olup bu da 6000 zira (6,23km.) yapmaktadır. Bkz., Yusuf Halaçoğlu, *"Fersah"*, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul 1995, s.412.

bayındır hale getirdiği bilinmektedir.³⁷ Hâce Kudbeddin Simnani'nin bu çalışmalarıyla bir taraftan üretimi arttırdığını diğer taraftan sıklıkta görülen kıtlıkların giderilmesine büyük katkı sunduğunu ifade edebiliriz.³⁸

Ebu Said, Muhtar Dağı eteklerinden Herât'ın kuzeyine kadar olan mesafede inşa ettirdiği sulama kanalı vesilesi ile Gazirgah, Muhtar ve Zencirgah Dağları eteklerinden Çeşme-yi Mahiyan'a kadar uzanan noktalar üzerinde kurulan binlerce bağ, bahçe ve bostan olarak kullanılacak cennet bahçesine benzer tarım alanları meydana getirilmiştir.³⁹

Ebu Said döneminde tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi hususunda gerek kendisinin kurduğu çitlik ve bahçeler gerekse de tarım için verdiği desteklerde Hoca Ubeydullah Ahrar'ın rolü büyüktür. O, Herât'ta tarımın ileri bir seviyeye gelmesi için çalışmalar yürütmüş önemli bir devlet adamıdır.⁴⁰ Ebu Said döneminde Herât'taki iktisadi faaliyetlerin gelişimine katkı sunan bir diğer önemli şahsiyet de Emir Celaledin Seyyid Mezd'idir. O bölgenin istikrara kavuşmasından sonra halkı tarım ile uğraşması için teşviklerde bulunmuştur. Bu dönemde özellikle bağ ve bahçelerde elde edilen ürünlerin de halka dağıtıldığını bilinmektedir.⁴¹

Kendisinden önceki sultanlar gibi ekonomik faaliyetlere önem veren Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta yoğun tarımsal faaliyetler yürütülmüş, sulama kanalları inşa edilmiş, tarıma açılmamış arazi bırakılmamış ve sulu tarım ağırlıklı çalışmalar yapılmıştır.⁴² Bu dönemde üzüm ve meyve ağaçlarının yanı sıra çeşitli sebzeler, çiçekler ve aromatik bitkiler gibi gerek ticari gerekse de tıbbi amaçlı kullanılabilen bitkilerin yoğun olarak yetiştirdiğini ayrıca toprak türüne göre de ürünlerin yetiştirildiğini özellikle de üzüm, ayva, elma, kiraz, incir, dut, fıstık başta olmak üzere tohumlu-tohumsuz bitkilerin yetiştirildiğini görülmektedir.⁴³

Hüseyin Baykara döneminde (1469-1506) Herât'ta fidancılık faaliyetlerinin yoğun olduğunu, kök boya başta olmak üzere endüstri ve süslemede kullanılmak amacıyla süs ağaçları, çalılar ile birlikte envai çiçeğinde yetiştirildiği bilinmektedir. Bu dönemde Herât'ta buğday, arpa, darı ve pirinç başta olmak üzere pek çok tahılın yetiştirildiği, bunların üretim fazlalarının satıldığı görülmektedir. Üzümü ile tanınan Herât, Hüseyin Baykara döneminde Siyavuşan köyünde bazı yıllarda otuz bin karchar üzüm, Gulbadan

³⁷İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.14vd; Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.16vd.

³⁸Mustafa Şahin, **a.g.t.**, s.206vd; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.14vd; Hayrunnisa A. Akbıyık, **a.g.m.**, s.160vd.

³⁹Hayrunnisa Alan, **a.g.t.**, s.142vd.

⁴⁰Hayrunnisa A. Akbıyık, **a.g.m.**, s.160vd.

⁴¹Hayrunnisa Alan, **a.g.t.**, s.144

⁴²İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.16.

⁴³Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.117.

mezrasında da çok fazla karpuz ürettiği bilinirken bu ürünlerin Horasan'ın tamamına Herât'tan gönderildiği belirtilmektedir.⁴⁴

Herât'taki sarayını bölgenin tarımına nispeten uzun ve tam istikrarlı destek içinde aktif olarak kullanan Sultan Hüseyin Baykara döneminin ziraî politikalarında hiçbir Timurlu sultanının onun kadar tarım ile ilgilenmediğini belirtebiliriz. Batılı araştırmacı Marshall Hadgson Herât'taki tarımsal süreç için "tarımsal devlet" ifadesini kullanırken, Barthold ise bu dönemde nehrin dibine kadar tarım yapılırdı" demektedir.⁴⁵

Hüseyin Baykara'nın tarımsal politikaları sebebiyle Horasan'da pek çok defa kıtlığın önlendiğini, halkın refahının arttığını ve siyasi kavgaların olmadığını dönemin müelliflerince nakledilirken çağdaş kaynaklar ise onun Horasan ve özellikle Herât şehrinde tarımsal faaliyetlerde gelişmişlik düzeyinde eşi benzeri görülmeyen bir noktaya çıktığını, pek çok meyve bahçesi, aromatik bitki ve sebzelerin farklı türlerinin yoğun olarak ekildiği belirtirler. Kaynaklar Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herât halkının sultanın politikalarını uygulayarak onun yolundan gittiğini ve de tarımla o kadar çok meşgul olduklarını, taşlıkları ile otlaklarını tarım arazilerine dönüştürdüklerini, ekilebilir olmayan yerler bırakmadıkları ve onun ziraî faaliyetler hakkında "tarımsal faaliyetler öyle yüksek bir seviyeye ulaşmıştı ki yedi kat gök gibi köyler o kadar güzelleşmişti ki her biri diğerini kıskanacak düzeye gelmişti" ifadelerini kullanmaktadırlar.⁴⁶

Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta askeri ve idari kesimden önemli şahsiyetler de tarımsal üretimde yer alarak tarımsal gelişmişlik düzeyinde büyük pay sahibi olmuşlardır. Özellikle de tarımla uğraşan askeri kesimin bundan çok fazla kazanç elde ettiği bilinmektedir. Sultan Hüseyin Baykara'nın çiftçileri övdüğüne dair ifadelerini nakleden dönemin kaynakları Ali Şir Nevai'nin Sultan Hüseyin Baykara'nın söylediği "bahçeler cennetin bir modelidir. Onun ekildiği yer ruhun gidasıdır. Onun ağaçlarının her biri cennetin mavi yeşil kubbesi gibidir" ifadelerini naklederler.⁴⁷

Hüseyin Baykara döneminde tarımda özellikle sulu tarıma olan ilgi tarımsal alanlarda bahçe yapımında o kadar çok büyük ilgi görmüştür ki sultanın uzun anıtsal bahçeler kurduğu bilinmektedir. Herât'ta pek çok bahçe bulunmasına rağmen 1469'da tahta gelen sultan Hüseyin Baykara'nın büyük bir bahçe hazırlamak için projelerde hazırlamıştır.⁴⁸ Onun Herât'ın doğusunda oluşturduğu ve saltanatı boyunca çalışmalar yaparak, inşa masraflarını devlet ile şehirlerin vergisinden yararlanarak kurduğu Bağ-ı

⁴⁴Morris Rossabi, "A Translation of Ch'en Ch'eng's Hsi-yü Fan-kuo Chih", *Ming Studies*/17, 1983, s.54vd.

⁴⁵İsmail Aka, *a.g.m.*, s.25; Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁶G.B. Malleson, *Herat: The Granary and Garden of Central Asia*, London 1880, s.102.

⁴⁷Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.130 .

⁴⁸Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru*, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380, s.28-31; Lisa Golombek, "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas*/12, 1995, s.137-147.

Cihanara (dünyayı süsleyen bahçe) hakkında malumat veren kaynaklar Kasr-ı Dilgüşah'ın buranın içerisinde yer aldığını, buranın Bağ-ı Zağan'ı gölgede bıraktığını, Bağ-ı Cihanara'nın içerisinde pek çok süs bitkisi ile meyve ağaçlarının ekildiğini ve de sultanın ölümünden sonra Baburlu tasvirlerinde bu bağa dair minyatürlerin bulunduğu dair ifadeler nakledilir. Genel olarak Hüseyin Baykara döneminde tarım için Herât'ı çevreleyen ekilebilir arazi o kadar çok artmıştır ki o dönemin sulanabilen iki büyük vahası Semerkand ve Kahire'ye ulaştı denilecek düzeyde tarımın yapıldığı görülmektedir.⁴⁹

YÖNTEM

Bu çalışmada Nitel araştırma yöntemi doküman deseni tercih edilmiştir. Dokümanda araştırmacılar genellikle kendilerinden önceki araştırmaları inceler, alan yazını gözden geçirir ve bu bilgileri araştırmalarına dâhil ederler. Dokümanlar da bulunan verileri bulma, seçme, anlamlandırma ve değerlendirme ve sentezlemeyi içermektedir.⁵⁰

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Asya kıtasında stratejik açıdan önemli bir noktada konumlanan Afganistan'ın Herât şehri Timurlular döneminde Herât idari ve siyasi rolünün yanı sıra iktisadi faaliyetleri ile de bölgenin en önemli merkezidir. Bu açıdan şehirde ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak hissedilmesinde sahip olduğu konum, Herirud Vadisinin zengin toprakları üzerinde yer alışı ve stratejik açıdan önemli olan ticaret yollarının şehirden geçmesi gibi pek çok faktör burayı siyasi hâkimiyetler için önemli kılarken Timurlular Devletinin de şehirde yaptıkları çalışmalar buranın iktisadi hayatının gelişerek bölgenin ekonomik hayatının kalbinin attığı bir merkez olmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıdan Herât'ta pek çok farklı kalemlerden elde edilen ürünler burada yeni gelişmelere imkân sağlamış, bu durum devletler arasındaki diplomatik faaliyetlerde de kendini göstermiştir.

Timurlular döneminde yapılan çalışmalarla zengin tarım potansiyeli ile Horasan'ın en önemli noktası olan Herât, son derecede gelişmiş kentsel kültürü ile ön plana çıkarak tarımsal kalkınma koşullarına sahip Horasan'ın en önemli şehri olma ve bölgeye merkez olma özelliğini de kazanmıştır. Başlangıçta şehirde nispeten küçük ve sulanabilir arazilerde ve genellikle duvarlarla çevrili bahçelerde meyve ve sebze yetiştirme faaliyetleri ile başlayan tarımsal faaliyetler, Timurlular döneminde yoğun faaliyetler sonucunda etki alanı genişleyen ve tarımsal faaliyetlere yönelik sistematik yaklaşımlarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Tarım ürünlerinin pek çoğunun yetiştirilerek satılması Herât şehrinin iktisadi durumunu güçlendirmiş, böylece verim ve gelir elde edilen tarım arazileri boş bırakılmayarak

⁴⁹Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.132vd; Warwick Ball, *"The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herat"*, **İstituto Italiano per l'Africa e l'Oriente** 31/1/4, Aralık 1981, s.81.

⁵⁰A. Labuschagne, *"Qualitative Research: Airy fair or fundamental?"*, **The Qualitative Report** 8/1, 2003.

ekimde süreklilik sağlanmıştır. Elde edilen ürünlerin pek çok noktaya satılması ve de ticaret yollarının buradan geçmesi ile Timurlular döneminde ticaret merkezi haline getirmesini ve de devletler arasında münasebetlerin gelişmesine imkân tanımıştır.

Netice olarak Timurluların Herât merkez olmak üzere Horasan'daki diğer şehirlerde de ziraî faaliyetlere önemli oranda destek verildiği görülmektedir. Özellikle ziraî faaliyetlerin Herât'ta siyasi yapının yanı sıra sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel yapıyı da etkilediği görülmektedir. Yine Herât'ta yapılan ziraî faaliyetlerin Timurluların hâkim olduğu diğer noktalara da yayılarak kendilerinden sonra gelen hâkimiyetlerin ziraî faaliyetlerinde izleyecekleri yolun temellerini atmalarını sağladıkları görülmektedir. Bununla birlikte Timurluların Herât'taki ziraî faaliyetleri genel tarih muhtevasına içerik olarak katkı sunmakta ve bir yönüyle de devletin siyasi yapısını ve özelliklerini analiz etme imkânı da vermektedir. Ayrıca Herât'taki Timurlu ziraî faaliyetleri siyasî, idarî, içtimai, dinî, iktisadî ve malî meselelere dönük nakledilen bilgileri tamamlayıcı olması bakımından da kıymetlidir. Çünkü bu döneme ait tarımsal faaliyetlere dair sorulara cevap vermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- AFZALİ, Muhammed İslâm, **Herât der Ahd-ı Timuriyan**, Afganistan 1389.
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*XV. Yüzyılın ilk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticari faaliyetler*", Ankara 2005 .
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*Timurlular*", Ankara 2005.
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century*", Ankara 2005.
- AKA, İsmail, **Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara 1994.
- AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara 1991.
- ALAN AKBIYIK, Hayrunnisa, "*Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*", **Bilig 30**, 2004.
- ALAN, Hayrunnisa **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1507)**, İstanbul 2007.
- ALAN, Hayrunnisa, "*Timurlular*", **Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi**, (Haz. Ahmet Kanlıdere- İlyas Kemaloğlu), İstanbul 2020.

- ALAN, Hayrunnisa, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- ALAN, Hayrunnisa-KEMALOĞLU, İlyas, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2007.
- ALLEN, Terry, **Timurid Herât**, Weisbaden 1983.
- ASIM, Ghulam Mohammad, ANDO, Tetsuya, "A Study On Cisterns in The Herât Old City, Afghanistan", **Journal of Architecture and Planning (Transactions of AIJ)**, January 2020.
- BALL, Warwick, "The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herât", **İstituto İtaliano per l'Africa e l'Oriente** 31/1/4, Aralık 1981.
- BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç, "Herât ve Herirud Boyu", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27**, 1973.
- BUKENDİ, Fatime, "Evza-yı İktisadi-yi İnan der Asr-ı Şahrüh Timuri", **Rüşt-ü Amuzeş-i Tarih II**, 1379.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri Chen Ch'eng Elçilik Raporu**, İstanbul 1995.
- DOYGUN, Meryem, "Hocend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.40, S.70, s.170-189.
- DURAK, Neslihan, "Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler", **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Ankara 2013.
- DURAK, Neslihan, "Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi", **İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armağan**, İstanbul 2008.
- DURAK, Neslihan, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2000.
- EL-HEREVÎ, Seyf b. Muhammed b. Yakub, **Tarihname-yi Herat**, Tahran 1373.
- ENSARÎ, Faruk, **Tarih-i Herât**, Kabil 1398.
- GOLOMBEK, Lisa, "The Gardens of Timur: New Perspectives," **Muqarnas/12**, 1995.
- HAFIZ EBRU, Şahabeddin, **Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan "Herat"**, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369.
- HAFIZ EBRU, Şahabeddin, **Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru**, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Fersah", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul 1995.

- HECKER, Felica J., “*A Fifteenth-Century Chinese Diplomat in Herât*”, **Journal of the Royal Asiatic Society** 3/1, Third Series, 1993.
- HEREVÎ, Kasım b. Yusuf Ebu Nadır, **İrşadu'l-Ziraa**, (be ethemam-ı Muhammed Meşiri), Tahran 1346.
- HUDUD AL-ALAM, The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D**, (ing. nşr., V. Minorsky), London 1937.
- IBN HAVKAL, **Suretü'l Arz**, (nşr., M. J. De Goeje), Leiden 1967.
- İSTAHRÎ, İbrahim b. Muhammed, **Kitab-ı Mesalikü'l Memalik**, (nşr., M.J. De Goeje), Leiden 1967.
- KALKAN, Tuba, “*Sultan Şahruh Döneminde Herât Ekonomisi*”, **The Journal of Academic Social Science Studies** II, 2015.
- KARİMÎ, Christine Moelle, **The Pearl in its Midst Herât and the Mapping of Khurasan (15th-19 th Centruies)**, Wien 2014.
- LABUSCHAGNE, A. “*Qualitative Research: Airy fair or fundamental?*”, **The Qualitative Report** 8/1, 2003.
- MACİT, Ensar, “*Timurlularda Yeme İçme Kültürü*”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi** VII, 2022.
- MALLESON, G. B., **Herât: The Granary and Garden of Central Asia**, London 1880.
- PAUL, Jurgen, “*The Rise of The Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herât*”, **Afghanistan's Islam From Conversion to the Taliban** (ed. Nille Green), California 2017.
- PUYAN, Resul, **Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayet-i Herât**, Meşhed 1388.
- RAHMETİ, Mohsin, “*Evza-yı İktisadi-yi Horasan der Ahd-ı Sultan Ebu Said Güregen*”, **Peşuheşname-yi Tarih-i İctimai ve İktisadi** II, 1394.
- RUMLU, Hasan, **Ahsenü't-Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.
- ROSSABİ, Morris, “*A Translation of Ch'en Ch'eng's Hsi-yü Fan-kuo Chih*”, **Ming Studies**/17, 1983.
- SEMENOV, A.A., “*Nekotorye dannye po ekonomik eimperii Sultana Khusein-Mirzy (1469-1506)*”, **Izvestiia Otdeleniia obshchestvennykh nauk AN Tadzhikskoi SSR**/4, 1953.
- SEMERKANDİ, Kemaleddin Abdürrezzak, **Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn**, (be etemam-ı Abdul Hüseyin Nevayi), Tahran 1382.

- SIDDIQUI, İqtıdar Husain, “*Kert*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.25, Ankara 2022.
- STRANGE, G. Le, **The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Cenral Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur**, New York 1873.
- SUBTELNY, Maria Eva, “*The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment*”, **Cahiersd’ Asie centrale** 3/4,1997.
- SUBTELNY, Maria Eva, **Timurids in Transition Tuco-Persian Acculturation in medival İran**, Leiden Boston 2007.
- ŞAHİN, Mustafa, **Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013.
- ŞAMİ, Nizameddin, **Zafername**, (nşr. Necati Lugal), Ankara 1987.
- TACÜ’S SELMANİ, **Tarihname**, (nşr. İsmail Aka), Ankara 1988.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, “*Büyük Türk Hükümdarı Şahruh*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** III/2, 1949.
- TOMBULOĞLU, Tuba, “*Timurlu Devleti’nde Yaylak Kışlak Anlayışı*”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi** III/II, 2020.
- TÜTMEZ, Kübra, “*Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi** 6/1, 2019.
- YAKUBOSKY, A.-PİGOLSKAYA, Nina Viktorovna, **Tarih-i İnan Ez Dovran-ı Bastan Ta Sede-yi Hecdehom**, (Frs. nşr. Kerim Kışaverzi), Tahran 1354.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, **Zafername**,(çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013.